

**„ТУТ – ПРАВДА ПРО ЛЕСЮ,
ПРО ЇЇ РОДИНУ І БЛИЖЧЕ ОТОЧЕННЯ”**

Аналізується науково-документальне дослідження Ольги Косач-Кривинюк „Леся Українка. Хронологія життя і творчості”, в якому подаються правдиві, не сфальшовані ідеологічними приписами відомості про славетну письменницю, її епоху, родини Косачів і Драгоманових.

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність, доля архіву, рукописи, життєва і творча біографія.

Так висловилася про працю своєї сестри Ольги Косач-Кривинюк „Хронологія життя і творчості Лесі Українки” Ізидора Косач-Борисова. Сторіччя від дня народження Лесі Українки українська громада в США відзначала передусім опублікуванням завдяки Українській вільній академії наук Сполучених Штатів цієї унікальної праці. А завершила підготовку до друку „Хронології...” Ізидора Петрівна, яка вважала: «Безсумнівно, найкращим ювілейним виданням є „Ліліна книжка”. Я безмежно рада, що ця книжка вийшла. У ній кожна думка, кожне твердження обґрунтовані документами (переважно листами), що їх підбрала Лілія, людина надзвичайно правдивої вдачі, дуже близька до Лесі не тільки як рідна сестра, але й духово» [3, 21].

Духовне поріднення двох сестер – Лесі й молодшої від неї на 6 років Ольги – розпочалося з раннього дитинства, коли дітьми вони гралися серед поліської природи, передусім у Колодяжному на своїй садибі у трьох садах – молодому, старому і старезному, серед доглянутих дитячими руками квітів, між індиками, качками і голубами, яких так любила годувати Ольга-Лілія. Вони їздили, переважно з матір’ю, у волинські села і там слухали народні пісні, казки, перекази, легенди, пізнавали звичаї та обряди, водили зі сільськими дітьми веснянки, брели темним лісом до таємничого урочища Нечімне поблизу Скулина.

Згодом у „Споминах про колодяжнянський період”, написаних Ольгою Косач-Кривинюк для „Хронології життя і творчості Лесі Українки”¹, які не ввійшли до остаточної редакції, прочитаємо: «Урочище Нечімне біля с. Скулина (ліс і болотяне лісове озеро бездонне з плавучими берегами). Леся була там в гостях у дядька Лева, що літом жив там, як „дядько Лев” з Лесиної „Лісової пісні”. Їздила туди літом, може, 1887, а певніш 1889 року з матір’ю, братом Михайлом і сестрою Ольгою» [3, 34].

Думаю, Ольга Петрівна помилилася з датами, бо за багатьма джерелами та спогадами самої Ольги Косач-Кривинюк вони побували вперше в Нечімному орієнтовно влітку 1884 року (Лесі тоді було 13, Михайлові – 15, Ользі – 7 років).

Ольга Косач-Кривинюк у цих „Споминах...” уточнює назви сіл, міст, лісів, озер Волині, де була Леся Українка і куди, переконаний, подорожувала із сестрою Ольга. А це села Волошки, Будища, Любитів, Скулин, Дроздні, ліси Задибщина і Прислинське, урочище Вербка, станція Любитівка, місто Ковель, а ще ліси Стадниця, Коничівщина, Березина неподалік Колодяжного, пасовиська, рівчаки, болота, струмки, „кадуб”-криниця з джерельною водою, церкви, могили...

Це був щоденний великий світ Волині, у якому так щасливо і плідно „виросувалася” національна свідомість, формувалися смаки, витворювався духовний потенціал творчо обдарованих дітей подружжя Косачів.

Ольгу ще в сім’ї ніжили йменнями Пуц, Олеся, Ліля... До речі, Ольга друкує свої перші літературні спроби під псевдонімом Олеся Зірка. Розпочинає вона творчу діяльність як перекладач на сторінках „Зорі” ще в 1889 році, коли їй виповнилося дванадцять років. Олена Пчілка запропонувала до друку її переклад поезій у прозі Івана Тургенєва, твори якого подарувала сестрі Леся рік тому, а також фінську легенду „Святочна мова”. Взагалі Ольга-Лілія мала дар до мов – мати Олена Пчілка навчав її вдома французької та німецької, згодом вона практикується з іноземних

---

¹ Такою була назва праці Ольги Косач-Кривинюк у рукописі.

мов із приватними вчителями в Ковелі та Луцьку, німецької вчитиме Леся, та найголовнішим учителем для Ольги була... сама Ольга. Багато читала, системно оволодівала не лише іноземними мовами, але й хімією, фізикою, математикою, – для цього Олена Пчілка запрошувала до Колодяжного приватних учителів, переважно студентів. Та ще уроки фортепіано, які радо дарує сестрі Леся ще в Колодяжному, а згодом, із осені 1893 року, в Києві, де обидві сестри поселяються в двох кімнатках: „Ну, приходять уже всі Пуцові професори, і Пуц вчиться дуже ретельно, не забуваючи при тім і моїх уроків: історії та німецької мови. Старається таки! Так він настроїв себе на учений лад, що навіть намагається йти зо мною сьогодні на публічну лекцію хімії в університеті” [4, 176], – повідомляє матір Леся. Ще в Колодяжному Леся за письмовими рекомендаціями та матеріалами дядька Михайла Драгоманова із Софії розпочинає писати спеціально для сестрички підручник з історії стародавніх народів Сходу. Згодом, у 1918 році, Ольга Косач-Кривинюк видрукує в Катеринославі цей підручник і таким чином пошанує благородні зусилля дорогої сестри поглибити її знання з історії людства.

Ольга після завершення домашньої освіти вступає до сьомого – завершального – класу Київської жіночої гімназії А. Дучинської, закінчує її в 1897 році із золотою медаллю. Після поглибленого вивчення математики у восьмому – додатковому – класі вступає до Жіночого медичного інституту в Петербурзі. Там Ольга не лише успішно вивчає медицину, але й перекладає твори українських письменників на російську мову, друкує їх у журналі „Жизнь”. Чудове знання іноземних мов дозволяло їй багато й успішно перекладати твори А. Доде, Жорж Санд, Ч. Діккенса, Е. Ожешко, Джека Лондона, В. Гюго. Там її російська жандармерія заарештовує і два місяці утримує під вартою, хоча в Ольги в цей час були державні екзамени. Проте їй вдалося-таки вийти з в'язниці, успішно закінчити Петербурзький медичний інститут, але встановлений за нею гласний нагляд і належність до неблагонадійних не дозволили одержати місце лікаря на рідній Волині.

Тому й опинилася Ольга Петрівна в Лоцманській Кам'янці біля Катеринослава на посаді земського лікаря.

Коли розпочала Ольга Петрівна „Хронологію життя і творчості Лесі Українки”? Дослідниця Тамара Скрипка вважає, що робота безпосередньо була розпочата в Києві у 1943 році [3, 266]; правда, у ґрунтовній вступній статті „Рід Драгоманових-Косачів: долі й архіви” до винятково цінного дослідження „Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали, спогади, іконографія” пише: „Ще у 1934 році О. Косач-Кривинюк розпочала роботу над літописом Лесиною життя” [3, 19].

Ізидора Косач-Борисова стверджує, що Ольга „почала працювати років за два до початку війни. Спершу вона опрацьовувала Лесині листи і рукописи, а також листи інших членів родини” [3, 266]. Можна стверджувати, що Ольга замислювалася, мабуть, ще за життя своєї сестри над тим, щоб описати перебіг життя Лесі Українки, бо ніхто із родини не був у таких близьких, духовно поріднених взаєминах із геніальною поетесою, як вона.

Якщо судити зі звіту Ольги Петрівни про її науково-дослідницьку діяльність за 1934 рік (звітів за інші, попередні роки не збереглося), то ця праця набула більш-менш системного характеру з початку 30-х років. Можливо, й раніше, тоді, коли Ольга Косач-Кривинюк працювала у складі Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук, зокрема коли відвідала влітку 1928 року Звягель (Новоград-Волинський), оглянула будинок на вул. Завадського, в якому 27 травня (за ст. ст.) 1877 р. вона й народилася, будинок Окружка над Случчю, в якому народилася Леся. Можливо, оглядали вони й будинок Уварових на „головній вулиці”, де 1869 р. народився брат Михайло.

Поїздка на Волинь була для Ольги Петрівни особливо хвилюючою. З'явилася надія на спокійну роботу, до того ж улюблену, бо після важких, тривожних, голодних років на Катеринославщині, де вона працювала земським патронажним лікарем для дітей-сиріт, учителювання в Могилеві-Подільському, де на той час жила найменша сестра Ізидора зі своєю сім'єю і матір'ю, полегшився її важкий морально-психологічний стан, спричинений

смертю донечки Олі. Це горе важким болем лягло на серце, і більше працювати лікарем вона не могла, тому змушена була змінити професію. Нарешті Ольга разом із чоловіком Михайлом Кривинюком і сином Васильком, який народився в 1920 році, переїздить у 1924 році до Києва. Влаштувалася викладати українську мову в школі, згодом перейшла в медичну бібліотеку на посаду бібліографа. Отож, здавалося, все влаштується, родина біля неї – чоловік, сини Михайло і Василько, робота для чоловіка Михайла Васильовича Кривинюка є – він, за фахом інженер, науковий співробітник Всеукраїнської академії наук. Старший син Михайло, який закінчив Київський політехнічний інститут, працює інженером-електриком у проектних установах Києва, її запрошують як відомого етнографа, фольклориста до роботи в Етнографічній комісії ВУАН...

25 жовтня 1928 року Ольга Косач-Кривинюк зачитує на засіданні Всеукраїнського етнографічного товариства свій звіт про результати експедиції на Волинь. Основні матеріали Ольга Петрівна збирала в селі Велика Гнійниця, що нині на Хмельниччині, у якому жила сестра її чоловіка Ганна Василівна Кривинюк. Ольга Петрівна докладно описала розміщення села, склад населення, рід занять, місцеву говірку, вирази, прислів'я, прикмети, жарти, особливо – звичаї, обряди...

Та найбільшою радістю й успіхом для Ольги Петрівни було відвідання міста Звягеля (Новограда-Волинського). Спеціальна мета – зібрати матеріал для виставки пам'яті Лесі Українки, як було зазначено у звіті, а головна – побувати в родинному гнізді, подивитися, у якому воно стані. Приїхала Ольга Косач-Кривинюк до міста свого народження із мамою Оленою Пчілкою, сином Михайлом, племінницею Олесею Борисовою, невісткою Вірою Волянською та Оксаною Миколайчук. Там 1 липня 1928 року вона і накреслила зі слів матері схему розташування кімнат у домі, який родина Косачів наймала і де народилася Леся Українка, із зазначенням усіх об'єктів на подвір'ї, меж садиби і добудов, котрі з'явилися після їхнього від'їзду зі Звягеля. Ясна річ, цей опис кімнат і подвір'я, як і фотографії та малюнки будинку й

навколишніх місць, виготовлені цією невеличкою експедицією, були зроблені цілеспрямовано – для майбутньої біографії Лесі Українки.

Безсумнівно, Ольга Косач-Кривинюк зразу ж після смерті Лесі Українки почала готуватися до створення життєпису своєї видатної сестри. Сподівалася і Леся Українка, що саме вона, її улюблена сестричка, яка так переймалася її здоров'ям (бо ж була фаховим лікарем), її творчістю, її архівом, збереже найцінніше – рукописи, листи, меморіальні речі...

У листі від 25, 28 листопада 1910 р. Леся Українка пише з Кутаїсі до Ольги в Лоцманську Кам'янку: «А тепер у мене ще до тебе прохання. Коли ти сама дозволяєш держати такі давні рукописи у себе, то чи не прийняла б ти до себе і наш так званий „архів” – рукописи, що вже використані, давні листи і т. і., сього набереться на скриню в 1½ x 1 арш. завбільшки. При нашому бродячому житті (а воно ще, либонь, довго мусить бути таким) все це дуже нівечиться і обтяжує. Якщо ти не маєш перспективи блукання перед собою, то, може, тебе не обтяжила б така скриня, стоячи десь у кладовці, але як се тобі невігдно, то скажи, не стісняючись. І ще хотіли б ми тобі послати збираницю книжок і журналів прочитаних і хоча не зайвих, але і не необхідних для нас, що лежать у нас без ужитку, бо тут читачів на їх нема, а в Катеринославщині могли б людям послужити під твоєю опікою, може, і в самій Кам'янці» [5, 325].

І так архів Лесі Українки був розпорошений – одна частина перебувала в Колодяжному, інша – в Зеленому Гаю, де був маєток матері, невеличкий архів зберігався в Лесі, бо постійні переїзди, зумовлені і її лікуванням за кордоном, передусім у Єгипті, і службовими відрядженнями чоловіка Климента Квітки, не дозволяли зберігати при собі великі за обсягом архівні матеріали. Де тільки не побували рукописи Лесі Українки – в Ялті, Сімферополі, Тифлісі, Хоні, Кутаїсі, Телаві, згодом у Москві, куди після арешту в лютому 1933 року та щасливого звільнення з-під варті після допитів переїхав Климент Васильович. Там він до кінця свого життя очолював етнографічний відділ Московської державної

консерваторії. На превеликий жаль, частина Лесино архіву, яку зберігав у себе Климент Квітка, безслідно згинула в Москві наприкінці 60-х – на початку 70-х років.

Ольга Косач-Кривинюк мала серйозні підстави для переживань про долю архіву Лесі Українки, який у неї зберігався. Комуністичний режим, який піднімав на ідеологічному щиті образ Лесі Українки як революційного демократа, розпочав з перших років свого утвердження на Україні переслідувати родину Драгоманових-Косачів. Уже в 1920 році вперше заарештовують у Гадячі сімдесятилітню матір Лесі Українки Олену Пчілку. Та хоча її невдовзі відпустили, залишатися надалі в Гадячі О. П. Косач не могла. Наймолодша донька Ізидора Косач-Борисова перевозить матір до Могилева-Подільського, куди згодом і приїздить Ольга з чоловіком і синами. Під начебто й благородним наміром гідно вшанувати пам'ять Михайла Драгоманова в одному із будинків його садиби в Гадячі радянська влада відкриває музей М. П. Драгоманова, куди без дозволу Олени Пчілки забирають найдорожчі реліквії родини Косачів; листи, сімейний альбом із фотографіями, картини, меблі... Згодом було вщент зруйновано садибу в Гадячі, масток Зелений Гай, розпорошилися архівні матеріали та меморіальні речі Драгоманових-Косачів. Лише частина документів із родинного мастку в Гадячі потрапила 28 березня 1938 і 9 червня 1940 рр. до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка¹.

Влітку 1929 року гучно розпочалася справа т. зв. Спілки визволення України, і вже 17 серпня 1929 року агенти ГПУ з'явилися до 80-літньої Олени Пчілки з обшуком і арештом. Та горда письменниця, авторитетний учений, велика патріотка України була настільки знесилена хворобами, що не змогла піднятися з ліжка. Творці кривавого терору „милосердно” дозволили цій

---

¹ Про історію архіву Косачів див.: *Мірошниченко Л.* Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології та текстології.– К., 2001.– С. 10–23.

дивовижній жінці померти в рідних стінах, а не у в'язниці. 4 жовтня 1930 року Олена Пчілки не стало. На похороні були присутні дві її дочки – Ольга та Ізидора та два зяті – Михайло Кривинюк, який після ув'язнення у вересні 1929 року був умовно засуджений у справі т. зв. Спілки визволення України, і Юрій Борисов, чоловік Ізидори, якого заарештовують 14 жовтня 1930 року. Відбуде він чотирирічне заслання у Вологодській області, повернеться до родини восени 1934 року, але в березні 1938-го НКВД знову заарештує його і загине він у концтаборі в 1941 році. Його дружину Ізидору візьмуть під варту 10 вересня 1937 року. Чотири місяці допитів, знущань, Лук'янівська тюрма в Києві, вирок: вісім років виправно-трудова таборів – і етапом на поселення в Островісте (Онеглаг), робота на лісоповалі...

Повернулася Ізидора Петрівна до Києва на початку 1940 року завдяки імені сестри Лесі Українки. Скільки клопотань про перегляд її справи написали і донька Олеся, і сестра Ольга – ніякої реакції. Та після приєднання Західної України до УРСР до Ольги Кобилянської приїхав нарком освіти, аби вручити письменниці призначену в Києві академічну пенсію. Під час відвідин вона поцікавилася долею сестер Лесі Українки. Партійне керівництво на чолі з М. С. Хрущовим веліло Ользі Косач-Кривинюк терміново писати заяву про перегляд справи Ізидори Косач-Борисової, дало вказівку переселити Ольгу Петрівну до комунальної квартири на Овруцькій вулиці, 6 у Києві, де колись мешкала Олена Пчілка та Ізидора, а також поновити Ізидору Петрівну на посаді в Агроінженерному інституті. Та оскільки інститут знаходився в Голосієві, їздити з центру міста було незручно, Ізидора Петрівна знайшла роботу на кафедрі гістології медичного інституту.

Ольга Косач-Кривинюк дивом unikнула арешту, але біди посипалися на її родину з арештом у вересні 1929 року її чоловіка Михайла Васильовича за звинуваченням у „справі СВУ”. Після ув'язнення в Лук'янівській тюрмі та Харківській – на Холодній Горі – цей активний діяч українського соціал-демократичного руху, виключений з Київського університету за участь у

студентських організаціях і протестах без права поновлення, був засуджений на три роки суворої ізоляції умовно. На жаль, йому не дали права поновитися на роботі в Інституті української мови, взагалі не дозволили працювати за фахом. Та Михайло Кривинюк не опускав рук – влаштувався-таки бухгалтером в одному з відділів міського господарства, допомагав дружині в її роботі над життєписом Лесі Українки, зокрема, готував до передачі на тимчасове зберігання до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка велику частину рукописів, фотографій і документів Лесі Українки. Це було зроблено в 1939 році та 9 лютого 1941 року з нагоди 70-ліття від дня її народження.

У лютому 1941 року з цієї нагоди в Києві відбувалися ювілейні урочистості, сестри Лесі Українки – Ольга та Ізидора – виступали зі спогадами, зустрічалися з науковцями. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка заявив про початок роботи над багатотомним виданням творів Лесі Українки. Наукова база була підготовлена: у 1923–1925 рр. з’явилися її твори в семи томах, а в 1927–1930 рр. – у дванадцяти. Інститут літератури пропонує Ользі Косач-Кривинюк взяти участь у підготовці багатотомного видання, про що вона повідомляє в листі від 10 лютого 1941 року своїх синів Михайла і Василя: «Вчора, як була в Інституті літератури, то знов повторяли мені, що конче хочать, щоб я у них працювала при тому науковому виданні Лесиних творів і переписки, що має цього року початися, бо вони й самі бачать, що багато є такого незрозумілого для них, що з живучих тепер людей можу пояснити лише я одна, а тому вони ніяк не можуть без мене обійтися. Я, звичайне, не одмовлюся од цієї роботи, бо й саму бере досада, як я бачу, що роблять неможливі помилки, видаючи щось Лесине та пояснюючи його по своєму дурному „разумеінію”» [1].

Та, на жаль, не так сталося, як сподівалася Ольга Петрівна. Для підготовки академічного видання творів Лесі Українки вкрай необхідно було з’ясувати, що ж зберігається в Климентя Квітки, й умовити його передати архівні матеріали Лесі Українки до Києва. За кілька днів до початку війни Михайло Кривинюк вирушає до

Москви, очевидно, на прохання дружини Ольги, аби вияснити стан із тією частиною архіву, яка залишалася у Климента Васильовича. Та, судячи з листа Михайла Кривинюка від 2 липня 1941 року, який він надіслав дружині зі Свердловська, остаточно переконати Климента Квітку в тому, щоб він передав матеріали до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка для їх опрацювання з метою підготовки повного зібрання творів поетеси, не вдалося.

Ольгу Петрівну турбувало те, що Климентій Квітка чомусь відмовився надавати їй ті матеріали, передусім листування, які були в його розпорядженні як спадкоємця, для роботи над біографією сестри. Адже на перших порах її праці над літописом життя Лесі Українки, зокрема, в 20-х роках, коли готувалося семитомне зібрання творів, він активно співпрацював з упорядниками. Уважно вичитав кожен том перед друкуванням, здійснив коментування четвертого тому. Та після переїзду до Москви раптом став заперечувати проти опублікування Лесиних листів, чорнових варіантів її творів. Правда, Квітка внаслідок довготривалих розмов з Михайлом Кривинюком і Антоном Шимановським таки схилився до думки, що слід готувати академічне зібрання творів Лесі Українки, а також пообіцяв передати за актом згодом, після повернення Михайла Кривинюка зі Свердловська, до Києва Лесині матеріали зі свого особистого архіву. Та, на жаль, Михайло Васильович уже зі Свердловська, де працював інженером його син Михайло, не вернувся. Він потрапив 1 вересня 1944 року під колеса паровоза і загинув. Син Михайло, який прибув у 1945 році до Свердловська, не зміг відшукати навіть батькову могилу.

Ольга Косач-Кривинюк залишилася сама в окупованому Києві. Правда, 15 жовтня 1941 року до неї повернувся молодший син Василь, який чудом вирвався із німецького полону. Восени 1943 року сестри Ольга та Ізидора вирушають до Львова, Ольга згодом до Праги, далі – до Німеччини, а Ізидора з дочкою Олесею та малими онуками Михайликом та Олею через Криницю, Відень – до тієї ж Німеччини, де сестри опиняються у так званих таборах Ді-Пі – таборах для біженців.

Незважаючи на такі важкі обставини особистого життя, Ольга Косач-Кривинюк не полишає ні на часинку роботи над „Хронологією...” Ще перед своїм від’їздом із Києва Ольга Петрівна відправляє із сином Василем архів Лесі Українки до Львова, про що повідомляє Марію Дем’янівну Деркач у листі від 16 вересня 1943 р.: „Шановна й Дорога Пані Маріє, не дивуйтеся нічому варварському і незугарному в тому, як я зложила й запакувала два свої дорогоцінні мішки. Річ у тому, що після двох днів страшної втоми і хвилювання мені довелося зовсім несподівано і спішно, як на пожар, їх пакувати. [...] Здаю ті свої скарби на Ваші руки: книжки одразу до Лесиного архіву, рукописи поки що *десь сховайте*, а як я приїду (ще не трачу зовсім надії на це), то разом з Вами якось їх розберемо і тоді вже на постійно кудись влаштуємо” [7, 119].

О. Косач-Кривинюк у Львові цікавила бібліотека й архів Наукового товариства імені Шевченка, де зберігалися рукописи Лесі Українки, які письменниця доручила книгозбірні, її листування, а також можливість співпрацювати з відомою дослідницею творчості Лесі Українки Марією Деркач, яка сприяла їй у роботі над „Хронологією...” У Львові Ольга Петрівна встигла багато зробити. Передусім вона передруковує з „Рукопису Г. Лазаревського, зложеного на підставі архіву Драгоманова” 50 листів Лесі Українки до родини Драгоманових, наукова цінність яких величезна, бо автографи, мабуть, загинули під час бомбардування Українського наукового інституту у Варшаві. Там Ольга Петрівна налагодила зв’язки з „Українським видавництвом”, яке запланувало опублікувати зібрані нею недруковані твори Лесі Українки з передмовою Марії Деркач, а також кілька підготовлених збірників із „Молодої України” (1908–1914) Олени Пчілки. Однак ці видання друком не вийшли. Укладений збірник „Неопубліковані твори Лесі Українки” побачив світ у 1947 році завдяки Марії Деркач.

Наближалася Червона армія, треба було полишати Львів. Ольга Петрівна, не відаючи, що її чекає на чужині, вирішує передати багато автографів Лесі Українки, деякі недруковані

твори (інтимну лірику), меморіальні речі, зокрема дорогу для Лесі реліквію – кольорову репродукцію „Мадонни” Рафаеля в дерев’яній рамці, подаровану їй Сергієм Мержинським, особисті книги до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка. Головне, що вона забирає із собою, – це майже завершений машинописний том „Хронології життя і творчості Лесі Українки”. До Праги з Ольгою Косач-Кривинюк і вирушає частина родинного листування, знімки, багато нотаток для „Хронології...”, декотрі з яких вона ще встигне внести до рукопису в Празі, де жила її сестра Оксана Шимановська. Там, у Празі, вона залишає для Українського музею визвольної боротьби один примірник машинопису „Хронології життя і творчості Лесі Українки”, родинне листування та робочі матеріали для цієї книги.

19 квітня 1945 р. Ольга Косач-Кривинюк із сином Василем виїждить із Праги до Вінтерберга. Із собою вона везе два примірники машинопису „Хронології...”, машинопис збірника недрукованих і маловідомих поезій Лесі Українки, власні спогади про сестру та батька, фотографії, листи синів і чоловіка... У Німеччині, перебуваючи в таборах для біженців, важкохвора Ольга Петрівна таки завершила 16 липня 1945 року свою багаторічну наукову працю. Завершила, але не в остаточній редакції, бо в листі до сестри Ізидори від 11 вересня 1945 р. напише: «Шкода, що я досі не скінчила „Хронології”. Власне, її саму скінчила, а деяких додатків не довела до кінця» [6, 41–42]. Передчувала, що жити їй лишилося недовго, – важка хвороба знесилила Ольгу Петрівну так, що вона не знала, чи зможе син Василь довести її до Авсбурга. Та головна її турбота – „Хронологія...”, їй дуже хотілося б, щоб сестра її прочитала: „Узори і це – єдине, що я зробила в житті путнього” [3, 148]. Перебуваючи на Катеринославщині, О. Косач-Кривинюк збрала зразки візерунків у надії колись їх видрукувати; встигла-таки видати перший випуск „Узорів”. У жовтні 1990 року дружина її сина Василя Ірина Кривинюк передала ці вишиті на полотні зразки разом з машинописом „Хронології життя і творчості Лесі Українки” та чернетковими аркушами до Інституту літератури ім. Т. Г. Шев-

---

ченка НАН України. З нагоди 120-річчя від дня народження Лесі Українки та проведення в Луцьку Міжнародного симпозіуму в Колодяжному було розгорнуто велику експозицію, поновлену і поповнену новими меморіальними речами та архівними документами, які прибули зі США. Там демонструвалися і зразки узорів, зібрані та відтворені Ольгою Косач-Кривинюк.

Ольга Петрівна не побачила надрукованою „Хронології...” Один примірник рукопису О. П. Косач-Кривинюк передає до заснованої в Авгсбурзі Української вільної академії наук, яка згодом перебазується до Нью-Йорка. 11 листопада 1945 року в таборі в Авгсбурзі на руках сина на 69 році видатна дослідниця життя і творчості Лесі Українки помирає.

Справу із „Хронологією...” завершила Ізидора Косач-Борисова, яка з 1949 року проживала у США. Згодом, на початку 60-х, Ізидора Петрівна ініціює збір коштів на видання „Хронології...”, заручившись запевненням управи Української вільної академії наук у США видати цю працю. У своєму листі-зверненні до української громади, передусім до жіночих організацій Сполучених Штатів і Канади, Ізидора Косач-Борисова аргументовано доводить доцільність „видання фундаментальної і об’єктивної біографії Лесі Українки”: „Тут я хочу розповісти про цю працю, яка займає 1172 сторінки машинопису, починається короткою розвідкою про наш рід: з боку батька – Косачів, а з боку мами – Драгоманових. Далі хронологічно подано перебіг життя Лесі від її першого до останнього дня. Увесь матеріал викладено за роками і датами; вислови самої Лесі подаються в більших чи менших цитатах” [3, 265]. І далі Ізидора Петрівна наголошує: «Ольга все життя була близька до Лесі ідейно, тимто її „Хронологія” надзвичайно цінна, бо ніхто не знав Лесі, як вона» [3, 231]. Ізидора Косач-Борисова доклала надзвичайно багато зусиль, аби праця її сестри була належно підготовлена до друку. Нарешті у 1970 році Українська вільна академія наук у США видає це унікальне наукове дослідження під назвою „Леся Українка: Хронологія життя і творчості”.

...У 1989 році я вирушав до США в наукове відрядження. Натхненна дослідниця, фундатор музею поетеси у педагогічному інституті ім. Лесі Українки Тамара Скрипка в той час готувала разом із письменником Анатолем Костенком третє видання „Спогадів про Лесю Українку”.

Анатоль Костенко активно листувався з Ізидорою Косач-Борисовою протягом 15 років. Він був чи не найавторитетнішим в Україні дослідником життя Лесі Українки – написав найкращу художню біографію поетеси, збирав матеріали про її життя і творчість до самої смерті в 1997 році. Зближувало Анатолія Ілліча та Ізидору Петрівну й те, що обоє були репресовані, одночасно перебували, хоча й не бачилися, в концтаборі в Островістому. Анатолія Костенка дуже цікавила праця Ольги Косач-Кривинюк – мріяв її одержати, та не судилося. Ізидора Петрівна розповідала в листах про подробиці життя родини Косачів-Драгоманових, які випитував у неї Анатоль Костенко, повідомляла про хід підготовки до друку „Хронології...” Нарешті в лютому 1971 року за дорученням Ізидори Косач-Борисової А. І. Костенку надсилають цей том. Минає кілька місяців, але книги пан Анатоль не одержав. Ізидора Петрівна в листі до Анатолія Ілліча від 4 червня 1971 року пише: «Отримала Вашого листа від 16.05. І як прочитала, що „Хронологію” Ви й досі (!) не отримали, то це мене дуже засмутило. Назад книжка не повернулася, і я буду справуватися. Чи можете Ви у себе на пошті (чи може Комітет по пресі) розшукати її, це ж для літературознавців-дослідників фахова література?»

І знову в листі від 10 вересня 1971 р. Ізидора Косач-Борисова емоційно обурюється: «Мене просто „чорти беруть”, що „Хронол[огії]” Ви не маєте» [3, 232].

А. Костенко так і не одержав цієї вкрай необхідної йому праці. Готуючи нове, доповнене і виправлене багато в чому завдяки уточненням і порадам Ізидори Петрівни видання „Спогадів про Лесю Українку”, Анатоль Ілліч передав для роботи над цим виданням листи І. П. Косач-Борисової своїй співупорядниці Тамарі Скрипці. Ознайомившись із листами Ізидори

Борисової до Анатолія Костенка, Тамара Скрипка упевнилася, що існує архів родини Драгоманових-Косачів у США, а саме – в доньки Ізидори Петрівни. Тамара Скрипка розпочала листуватися з її дочкою Ольгою Юрїівною Сергїїв і зрозуміла: хоча прямих свідчень про існування архіву в листах не було, є надія на повернення в Україну частини родинного архіву Драгоманових-Косачів. „Все, що у мене є, що мама зберегла, – все належить Україні”, – писала Ольга Сергїїв.

За рекомендацією Тамари Скрипки я відвідав у 1989 році Ольгу Сергїїв у її будинку в м. Піскатавей неподалік Нью-Йорка. Невеличкою зросту, сухенька, швидка, гостра на слово, з чудовою пам'яттю ця жіночка 75 років зберегла все, що лишилося від її тітки Ольги Петрівни і матері, та радо передала через мене до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України унікальну збірку фото, меморіальних речей Лесі Українки та її родини. Тоді ж я привіз і передав до Відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка примірник „Хронології життя і творчості Лесі Українки”.

Привезені мною родинні реліквії Драгоманових-Косачів експонувалися в Музеї Лесі Українки Луцького педагогічного інституту на виставці „Повернення... Леся Українка та її родина в унікальному зібранні фотооригіналів другої пол. XIX – поч. XX ст., подарованому Ольгою Сергїїв із США” у жовтні 1989 року.

Нарешті й Тамарі Скрипці 4 вересня 1990 р. вдалося побувати в Сполучених Штатах, відвідати Ольгу Юрїівну і переконатися, що не всі родинні реліквії повернулися в Україну [3, 23–26]. Були ще у них зустрічі і в 1993-му, і в 1994 роках, але О. Ю. Сергїїв не пропонувала перевезти в Україну деякі родинні речі, бо вони, на її думку, не були значимими. Фотографії та дещо „з писаного і архівного” вирішила забрати із собою в Аризону, куди вона виїхала із Піскатавея і де померла 24 липня 2001 р. у віці 87 літ. Та саме завдяки Тамарі Скрипці в Україну повернувся оригінал „Хронології...” Ольги Косач-Кривинюк, який їй передала дружина Василя Кривинюка Ірина та її дочка Оксана Закидальська, а також вишиванка роботи Ольги Косач, подарована нею

своєму нареченому Михайлові Кривинюку. Та головне, що передала в Україну родина Кривинюків-Закидальських, це оригінальні зразки узорів, які зібрала і виконала Ольга Петрівна.

Драматична і трагічна доля благородної родини Косачів-Драгоманових, драматичною є й історія створення Ольгою Косач-Кривинюк життєпису Лесі Українки. На жаль, не все, що планувала Ольга Петрівна подати в „Хронології...”, їй вдалося розшукати, вияснити, уточнити. Так, вона не змогла внести багато чого із рукописів архіву Олени Пчілки та зі свого особистого, бо архів Лесі Українки та особистий архів О. П. Косач-Кривинюк, який вона передала на тимчасове зберігання до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, було на початку війни вивезено до Уфи. Намагалася через чоловіка М. В. Кривинюка, який в зв'язку з початком війни не зміг вибратися зі Свердловська, та сина Михайла повернути свій архів із Уфи, але це була безнадійна затія. Та навіть в окупованому Києві Ольга Петрівна продовжувала пошуки матеріалів про Лесю Українку, бо добре знала, скільки ще не дослідженого, не виявленого, не зареєстрованого є й у Варшаві, й у Львові, й у Москві в Климента Квітки... Не встигла дослідниця занести до рубрики „Написано” кілька нерозгаданих автографів Лесі Українки, хоча й мала їх у своєму розпорядженні. Очевидно, вона відклала їх фіксацію в „Хронології...” після ретельного вивчення й атрибуції. Не встигла О. Косач-Кривинюк завершити і написання „Споминів й уваг” до „Хронології”, про що із сумом повідомляла сестру Ізидору в листі від 11 вересня 1945 р.

Однак ця праця – взірцеве науково-документальне дослідження, стимульоване передусім бажанням Ольги Петрівни підготувати повну життєву і творчу біографію Лесі Українки. Тому вона прагнула досягти якнайповнішої достовірності, бо не раз переконувалася, скільки неточностей трапляється в дослідженнях про Лесю. І це не дивно, бо в 20–30-х роках дослідники мали в своєму розпорядженні вкрай мало документальних джерел про поетесу, про родину Драгоманових-Косачів.

Ольга Косач-Кривинюк складала „Хронологію...” на основі зібраного переважно самою дослідницею колосального за обсягом та інформацією родинного архіву. Якщо ж долучала до життєпису матеріали, яких не було в архіві, то намагалася отримати з них найточніші копії. Коли ж такої змоги не мала, то максимально зважувала кожне свідчення (і кожне слово!); не втомлювалася коментувати їх, висловлюючи часом сумніви у беззастережній їх достовірності. Згадаймо, принаймні, її зауваження щодо мови листів Лесі Українки до Драгоманових, скопійованих у „Рукописі Г. Лазаревського, зложеного на підставі архіву Драгоманових”.

Особливої неповторності цьому науково-документальному дослідженню надають мемуарні вкраплення авторки під назвою „Спомини й уваги” до кожного року біографії Лесі Українки. Такі спогади і зауваження Ольга Петрівна встигла довести лише до 1890 року включно.

За фіксацією подій кожного року „Хронології...” подається вичерпний перелік джерел („Підстави”) та підсумки творчості Лесі Українки („Написано” і „Надруковано”). Перед нами розгортається виняткова за конкретикою картина оригінальних джерел, вагома частка яких досі ще не ввійшла в науковий обіг. Це стосується передусім оригіналів листів Лесі Українки до Михайла Васильовича Кривинюка, в яких думки викладені відверто, без озирань на цензуру, бо кореспонденція велася за кордонами царської Росії. Цінність цих листів особлива, бо Леся Українка спілкувалася з одним із найближчих своїх друзів, із духовно порідненою людиною, чуйною і відданою їй. Михайло Васильович із особливим пієтетом ставився до Лесі Українки, все, що стосувалося її життя і творчості, він беріг і намагався не втратити жодного аркушика цих унікальних епістолярних текстів. На жаль, оригіналів листів Лесі Українки до М. В. Кривинюка не виявлено, але, на щастя, саме завдяки Ользі Петрівні „Хронологія...” залишається єдиним джерелом цих дивовижних за своїм громадянським змістом текстів. А їх близько сотні.

У рубриці „Написано” й „Надруковано” Ольга Косач-Кривинюк намагалася максимально вичерпно зафіксувати станом

на середину 40-х років усі відомі тексти Лесі Українки. Очевидно, використовувалися розшукані на той час архівні матеріали і згадувалися ще не віднайдені, не опрацьовані. Таким чином дослідниця відкривала перед науковцями перспективи нових архівних пошуків невідомих творів Лесі Українки.

Важливо, що ця книга представляє найдостовірніше мовну систему Лесі Українки. Ольга Косач-Кривинюк зберегла на письмі її органічне мовлення до найтонших нюансів, бо сама була носієм цього мовлення. Навіть якщо якийсь рукопис письменниці і не зберігся, „Хронологія...” істотно допоможе текстологам і видавцям усунути прикрі сліди редакторського втручання в епістолярні тексти Лесі Українки – в її лексику, орфоепію, пунктуацію.

...Той, хто забажає відчутти особливу творчу силу науково-дослідницького подвигу Ольги Косач-Кривинюк, може завітати до Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, де йому покажуть тисячі рукописних – на чвертках газетного паперу – карток, на яких її невтомна рука зафіксувала біографічну хроніку своєї сестри, авторизований машинопис „Хронології життя і творчості Лесі Українки” обсягом 1172 сторінки, за яким і було надруковано цю працю в Нью-Йорку, списки жертводавців-українців, які виділили кошти на першодрук „Хронології...”

Нарешті з’явилося це надзвичайно цінне дослідження і в Україні, де цю книжку тримали в руках лише поодинокі науковці та знавці творчості геніальної поетеси. Бо в цій унікальній праці, як писала Ізидора Косач-Борисова, „правда про Лесю, про її родину і ближче оточення”.

Література

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 107, № 36.
2. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів.– Л.: Наук.-вид. т-во „Академ. експрес”, 1999.
3. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія.– Нью-Йорк; К.: Факт, 2004.

-
4. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1978.– Т. 10.
  5. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1979.– Т. 12.
  6. Українка Леся. Документи і матеріали: 1871–1970.– К.: Наук. думка, 1971.
  7. Листи Ольги Косач-Кривинюк до Марії Деркач / Публ. і вст. ст. „Подвиг сестри Лесі Українки” М. Вальо // Дзвін.– 1995.– № 5.– С. 105–121.
  8. Мірошниченко Л. Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології та текстології.– К.: Б. в., 2001.
  9. Скрипка Т. Рід Драгоманових-Косачів: долі й архіви // Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія.– Нью-Йорк.– К.: Факт 2004.– С. 11–29.

Zhulynskij M. “Here is the Truth about Lesya, Her Family and the Most Intimate Company”.

The scientific documentary research of Olha Kosach-Kryvynyuk “Lesya Ukrainka. Chronology of life and creative work”, here there are true; nonfalsified data about writer, her epoch, Kosach and Drahomanov families, is analysed.

Key words: reseach activity, fate of archive, manuscripts, living and creative biography.